

Aneta Bołdyrew

"Kobieta i praca : wiek XIX i XX :
zbiór studiów. T. 6", pod red. Anny
Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca,
Warszawa 2000 : [recenzja]

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 5, 451-455

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

mu niewiele różniły się od recenzowanej pracy pod względem zawartości merytorycznej. Brak w nich było analizy źródeł natury gospodarczej, bez których nie da się w zadowalający sposób określić systemu organizacji i jakości samej produkcji, a także przechowywania zasobów broni. Należy się także spodziewać, że kolejne tomy cyklu zostaną poddane staranniejszej korekcie merytorycznej i edytorskiej. Na obecnym etapie pozostaje czekać na kolejne publikacje dotyczące tej dziedziny wiedzy.

Aleksander Bołdyrew

Kobieta i praca. Wiek XIX i XX. Zbiór studiów, red. Anna Żarnowska, Andrzej Szwarz, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000, ss. 401.

Recenzowana praca jest kolejnym tomem cyklu studiów będących rezultatem badań inspirowanych przez zespół działający w Instytucie Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Celem publikacji jest ukazanie możliwości i realiów pracy kobiet na ziemiach polskich w warunkach rozwoju stosunków kapitalistycznych w okresie pouwłaszczeniowym i międzywojennym, a w mniejszym zakresie również w Polsce po 1945 r. Poza te ramy wykracza artykuł M. Kopczyńskiego (*Służba domowa w Europie XV-XX wieku*) i P. Vosahlikowej (*Pozycja społeczna i prestiż kobiety pracującej zawodowo w Czechach na przełomie XIX i XX*). Książka podzielona jest na dwie części. Pierwsza z nich poświęcona jest szansom i wzorom karier zawodowych. W drugiej części, zatytułowanej *Kobieta pracująca w opinii społecznej*, autorzy zajęli się problemem stosunku poszczególnych grup społecznych do zjawiska pracy zawodowej kobiet.

Charakter wprowadzający ma ze wszech miar godny uwagi artykuł M. Nietykszy (*Ramy prawne zarobkowania kobiet w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku na tle porównawczym*), w którym autorka przedstawiła ograniczenia dotyczące możliwości pracy zawodowej kobiet z wyższych grup społecznych wynikające z upośledzonej pozycji kobiet w świetle obowiązującego prawa cywilnego. W przypadku kobiet zajmujących się działalnością rzemieślniczą fundamentalne znaczenie miało niedopuszczanie ich przez cały XIX w. do zgromadzeń rzemieślniczych (mimo formalnego zniesienia przymusu cechowego cechy nadal dominowały na rynku działalności wytwórczej). Autorka porównuje również regulacje prawne pracy kobiet funkcjonujące na ziemiach polskich z przepisami normującymi stosunki pracy w krajach europejskich.

Interesujący artykuł A. Żarnowskiej ukazał rolę pracy zarobkowej kobiet w środowisku robotniczym i inteligenckim na przełomie XIX i XX w. Autorka przedstawiła stopniowe odchodzenie od traktowania przez kobiety pracy wyłącznie jako środka zarobkowania oraz stopniowy wzrost aspiracji kształceniowych i zawodowych. Zwróciła także uwagę na kwestię segregacji i podziału rynku pracy na ściśle męski i kobiecy. Autorka przedstawiła również problem stosunku do pracy jako wartości uznając, iż „[...] na przełomie wieków właśnie płeć odgrywała rolę decydującą w odmiennym definiowaniu i rozumieniu roli pracy jako atrybutu bytowania”.

J. Żarnowski podjął udaną próbę dokonania syntezy dotyczącej pracy zawodowej kobiet w Polsce w okresie międzywojennym. Wykorzystując metody kwantytatywne przedstawił aktywność kobiet na rynku pracy w latach 1918-1939 według kategorii zatrudnienia. Autor poddał analizie rolę zawodową kobiet w warstwie ziemiańskiej, inteligencko-mieszczańskiej, w środowisku robotniczym, drobnomieszczańskim i chłopskim. Największe zmiany w pozycji i sytuacji zawodowej kobiet w okresie dwudziestolecia międzywojennego zachodziły w obrębie grupy inteligencko-mieszczańskiej. Żarnowski zwrócił także uwagę na stosunkowo najlepsze wykształcenie kobiet z tej warstwy, ale jednocześnie wskazał na częsty brak związku między przygotowaniem zawodowym kobiet a wykonywaną przez nie pracą. W pozostałych grupach społecznych proces ilościowej i jakościowej aktywizacji zawodowej kobiet wykazywał mniejszą dynamikę, choć należy uwzględnić także te zjawiska, które zmieniały rolę kobiet (np. współzarządzanie majątkiem rodzinnym przez kobiety ziemianki), ale nie znajdują odzwierciedlenia w danych statystycznych stanowiących podstawę źródłową artykułu.

Warunkami pracy zawodowej kobiet w okresie międzywojennym zajęły się R. Renz i G., Kempa. R. Renz omówiła możliwości zawodowe i pozycję społeczną kobiety w środowisku prowincjonalnej inteligencji na przykładzie Kielecczyzny. G. Kempa (*Szanse kobiet na rynku pracy na Śląsku*) przedstawiła rekonstrukcję przemian aktywności zawodowej kobiet śląskich i specyfikę ich zatrudnienia w latach 1922-1939. Autorka zwróciła także uwagę na fakt, iż tradycyjne poglądy śląskiej społeczności nie stwarzały klimatu sprzyjającego aktywizacji zawodowej kobiet, a także utrudniało zdobywanie przez śląskie dziewczęta wykształcenia zawodowego.

Kilka artykułów temu poświęconych jest pracy w najpopularniejszych zawodach kobiecych. A. Janiak-Jasińska przedstawiła warunki pracy kobiet zatrudnionych. Szkic B. Urbanek poświęcony został kształtowaniu się statusu zawodowego pielęgniarskiego, zaś A. Glimos-Nadgórskiej pozycji nauczycieli i nauczycielek na Śląsku. Autorki omówiły proces feminizacji tych zawodów podkreślając ich gorszą pozycję w miejscu wykonywania pracy w porównaniu z męską częścią tej samej czy pokrewnej grupy zawodowej oraz stawianie kobietom znacznie wyższych wymagań przy jednoczesnym niższym ocenianiu ich umiejętności i efektywności.

W. Mędrzecki w szkicu *Praca kobiety w chłopskim gospodarstwie rodzinnym między uwłaszczeniem a wybuchem II wojny światowej* wskazał na zmianę znaczenia gospodarstwa kobiecego w rodzinie rolniczej. Wprawdzie struktura gospodarstwa wiejskiego nie uległa zmianom, które doprowadziłyby do jego specjalizacji i wyznaczenia głównego profilu gospodarstwa którąś ze specjalności będących domeną kobiet, ale niezaprzeczalnym faktem jest postępująca profesjonalizacja pracy kobiecej na wsi. Mimo wzrostu znaczenia i intensyfikacji pracy gospodarstwo kobiece w ramach chłopskiej gospodarki rodzinnej miało jednak nadal charakter drugoplanowy.

A. Kurzynowski (*Przemiany wzorów karier zawodowych kobiet w latach 1950-1989*) i D. Jarosz (*Kobiety a praca zawodowa w Polsce w latach 1944-1956. Główne problemy w świetle nowych badań źródłowych*) przedstawili proces aktywizacji zawodowej kobiet po II wojnie światowej. Na proces ten zasadniczy wpływ miał

wzrost liczby kobiet, które na skutek demograficznych następstw wojny zostały zmuszone do znalezienia źródeł zarobkowania. A. Kurzynowski w swym obszernym artykule o charakterze historyczno-socjologicznym omówił ewolucję postaw zawodowych kobiet wobec zmieniających się warunków ekonomicznych, społecznych i socjalnych. Autor skoncentrował się na polityce społecznej w czasie PRL-u, która w decydujący sposób wpływała na postawy i zachowania młodych matek. Pewien niedosyt budzi natomiast marginalne potraktowanie problemu postaw prokreacyjnych pracujących matek (kwestia ta była poruszana kilkakrotnie na łamach „Studiów Demograficznych”, ale w kontekście jedynie ostatnich kilkunastu lat). D. Jarosz zwrócił uwagę na ideologiczne uwarunkowania pracy kobiet w okresie realnego socjalizmu, a także na rozbieżności między oficjalnymi deklaracjami władz i propagandowymi hasłami a rzeczywistością. W praktyce powszechnym zjawiskiem było nadmierne obciążanie kobiet pracą fizyczną często w warunkach szkodliwych dla zdrowia, dyskryminowanie przy obliczaniu wynagrodzeń, zaniedbanie przez zakład pracy zaplecza socjalnego mającego ograniczyć ciężar obowiązków domowych. Nagminnie łamano istniejące normy prawne co sprawiało, że ochrona prawna pracy kobiet w stalinowskiej Polsce stawała się jedynie karykaturalnym obrazem wizji ideologów socjalizmu i komunizmu.

W drugiej części przedstawiono stosunek różnych kręgów społecznych do pracy zawodowej kobiet. Podstawą źródłową do niniejszych rozważań były artykuły i broszury publicystyczne, literatura piękna i pamiętniki, kodeksy obyczajowe i podręczniki szkolne. Analizie poddano także oceny aktywizacji zawodowej kobiet wyrażane w prasie kobiecej, zarówno tej propagującej nowy model aktywności kobiet, jak i konserwatywnej, opowiadającej się za utrzymaniem tradycyjnych norm obyczajowych. K. Sierakowska (*Aspiracje zawodowe kobiety zamężnej w rodzinach inteligentkich lat międzywojennych w opinii prasy kobiecej i poradników dla kobiet*), J. Hoff (*Kobieta aktywna zawodowo w kodeksach savoir-vivre'u XIX i pierwszej połowy XX wieku*) i D. Kałwa (*Model kobiety aktywnej zawodowo w Polsce międzywojennej*) zwróciły uwagę, że choć przeciwnicy zaangażowania zawodowego wśród kobiet sugerowali, iż ich opinie dotyczą ogółu kobiet, w rzeczywistości żadnych kontrowersji nie budziła praca robotnic, przedstawicielek drobnomieszczaństwa czy włościanek. Pracę zawodową kobiet z niższych grup społecznych uznawano za konieczną i naturalną, więc bezdyskusyjną. Od początku XX w. nie sprzeciwiano się także pracy zawodowej kobiet samotnych. W praktyce nie akceptowano przede wszystkim pracy mężatek z rodzin inteligentkich. Kobiety z tej grupy decydując się na aktywność zawodową kierowały się powodami pozaekonomicznymi, deklarując potrzebę samorealizacji w zakresie życia pozarodzinnego, co było główną przyczyną krytyki ze strony oponentów. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że nawet wówczas, kiedy opinia społeczna w większości zaakceptowała aktywność zawodową kobiet, praca mężczyzn oceniana była znacznie wyżej. Autorki poruszyły także problem funkcjonowania w okresie dwudziestolecia międzywojennego w opinii publicznej stereotypowego zestawu profesji, do których kobiety były predestynowane z racji swej „kobiecej natury”.

M. Gawin omówiła problem krytyki pracy kobiet w II Rzeczypospolitej w świetle publicystyki. Poddając analizie artykuły prasowe autorka wyznaczyła kategorię zarzutów wysuwanych przez krytykantów wobec pracujących zawodowo kobiet. Zwolennicy tradycyjnych wzorców pisali o predyspozycjach psychicznych, które miały uniemożliwiać kobietom wykonywanie pracy w większej części zawodowych profesji. Najczęściej zarzucano kobietom brak umiejętności racjonalnego myślenia, trudności w myśleniu abstrakcyjnym, impulsywność, zmienność nastrojów, skłonność do przesady czy trudności z koncentracją. Wiele głosów krytycznych wywoływał styl pracy kobiet – przedstawiano obraz głupiutkiej urzędniczki, kobiety hetero oraz zimnej kobiety interesu. Pisząc o konsekwencjach zawodowej pracy kobiet najczęściej wymieniano ich maskulinizację, upadek wartości życia rodzinnego, deprecjację macierzyństwa. Oceniając zarzuty konserwatywnych publicystów M. Gawin pisze, iż większość z nich krytykując zawodową aktywizację kobiet kierowała się ukrywanym czy zupełnie jawnym mizoginizmem. Zarzut ten w pewnej mierze wydaje się przesadny, znaczną przeciw część kontestatorów nowego modelu życia obyczajowego stanowiły same kobiety, związane najczęściej ze środowiskami katolickimi.

J. Zacharska przedstawiła wizerunek nauczycielki w literaturze przełomu XIX i XX wieku. A. Landau-Czajka podjęła problem odbicia czynnej zawodowo kobiety w podręcznikach szkolnych dla dzieci w wieku 7-10 lat w XIX i XX w. A. Sieradzka (*Przedstawienia kobiet pracujących w polskim malarstwie i grafice doby pozytywizmu*) zajęła się obecnością w dziełach plastycznych kobiet wykonujących swe zawodowe zajęcia. Autorka oceniła, że w polskiej sztuce drugiej połowy XIX w. temat pracującej kobiety pojawiał się rzadko i traktowano go w sposób rodzajowy, unikając obrazowania zbyt dosłownie widocznego trudu. Akwarele, drzeworyty, ilustracje w prasie przedstawiając kobiety przy pracy miały zazwyczaj stereotypową kompozycję i charakteryzowały się sentymentalizmem oraz nadmierną ckliwością. Na tym tle zdecydowanie wyróżnia się *Żydówka z cytrynami* Aleksandra Gierymskiego, zdaniem A. Sieradzkiej jeden z najbardziej przejmujących i prawdziwych obrazów pracującej kobiety w polskiej sztuce.

Z całą pewnością kolejny tom przygotowany przez zespół specjalistów pod kierunkiem A. Żarnowskiej i A. Szwarca należy ocenić pozytywnie. W pracy wyczerpująco przedstawiono proces aktywizacji zawodowej kobiet, proces w pełni uzależniony od warunków politycznych, ekonomicznych, legislacyjnych. Istotną rolę odegrały możliwości kształceniowe kobiet. Autorzy zanalizowali również funkcjonujący w opinii społecznej tradycyjny model wyznaczający miejsce i rolę kobiety w społeczeństwie. Autorzy publikacji realizowali postulat gender studies, poddali więc analizie zbiorowości kobiecej w odniesieniu do ogółu pracowników, zatem w porównaniu z męską częścią danej grupy zawodowej, co pozwala na porównanie wzajemnych relacji w miejscu pracy. Dodatkowym atutem publikacji jest tradycyjne już opatrzenie jej indeksem nazwisk, indeksem organizacji, instytucji i czasopism, informacjami o autorach, angielskojęzycznym spisem treści i streszczeniem.

Zdaniem recenzenta, świadomego subiektywności swej oceny, jedynym mankamentem publikacji jest przyjmowanie a priori tezy, iż aktywizacja zawodowa kobiet

była wynikiem przede wszystkim postępującego procesu emancypacji i stanowiła niezbędny element modernizacji społeczeństwa. Autorzy większości artykułów zdają się przekonywać czytelnika, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego i w Polsce powojennej kobieta z grupy inteligentkiej, której należne byłoby miano nowoczesnej, musiała być aktywna zawodowo. Samorealizacja kobiety na gruncie zawodowym została oceniana znacznie wyżej od aktywności na polu życia rodzinnego. Wydaje się, że warto byłoby więcej miejsca poświęcić pracy kobiet podejmowanej wyłącznie w celu materialnego zabezpieczenia bytu. Dokładniejszej analizie należałoby poddać także postawy kobiet wywodzących się z kręgów katolickich, cieszących się wszak nie tylko w Polsce przedwojennej dużą popularnością. W niniejszej pracy problem ten został tylko zasygnalizowany. Tymczasem dotychczasowe badania w tej dziedzinie prowadzone były z jednej strony przez historyków – duchownych lub badaczy deklarujących prokatolickie sympatie, z drugiej przez środowiska feministyczne. Tym bardziej pożądane i niewątpliwie interesujące byłyby rzetelne badania, sine ira et studio, możliwie bezstronnych historyków.

Aneta Bóldyrew

Edward Alfred Mierzwa, *Historia historiografii*. Tom I, *Starożytność i średniowiecze*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2002, ss. 592.

Prof. dr hab. Edward Alfred Mierzwa jest jednym z najwybitniejszych współczesnych historyków polskich. Specjalizuje się w badaniach nad problematyką kontaktów polsko-angielskich w XVII wieku, zagadnieniami historii historiografii powszechnej, historii cywilizacji oraz metodologii historii.

Obszerna, licząca bez mała 600 stron książka pt. *Historia historiografii*, tom I, *Starożytność i średniowiecze* jest pierwszą z planowanego czterotomowego cyklu, i została poświęcona przeglądowi dorobku historiografii światowej antyku i średniowiecza. Autor przyjął jak najbardziej słuszną zasadę przeprowadzenia wykładu w ujęciu chronologiczno-regionalno-rzeczowym, przy czym należy zgodzić się z zaproponowaną i ogólnie przyjętą w pracy cezurą końcową sięgającą końca XV wieku (z wyjątkiem historiografii włoskiej).

Zebrany materiał badawczy jest bardzo obszerny i wszechstronny. Profesor E. A. Mierzwa posłużył się nie tylko bogatą literaturą przedmiotu, polską i zagraniczną, ale również licznymi kserokopiami niedostępnych w zasadzie opracowań. Te solidne podstawy umożliwiły Autorowi sformułowanie licznych nowych ustaleń badawczych.

Praca, poza wstępem, bibliografią, indeksem i cennym słownikiem podstawowych terminów i pojęć, składa się z dwudziestu rozdziałów będących logiczną konsekwencją przyjętego ujęcia problematyki. Poszczególne rozdziały podzielone są na zagadnienia (podrozdziały) ułatwiające studiowanie i percepcję wykładu. Podkreślić należy, że na zakończenie każdego z nich Autor podaje wykaz podstawowej literatury odnoszącej się